

APIE KOMIZMĄ MOKSLE

Tomas Kačerauskas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, tel./faks. +370 5 274 4866, el. paštas: tomas@hi.vtu.lt

Nagrinėjamas komizmo vaidmuo moksle. Autorius komizmą, kaip ir tragizmą, sieja su egzistenciniais mokslininkų siekiais. Tai verčia kitaip pažvelgti į reiškinius, formuojančius tam tikrą mokslo teoriją. Komizmas traktuojamas kaip mokslą ir gyvenamąjį pasaulį suartinantis kūrybinis veiksnys. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į mokslo teorijų uždarumą, į tokius mokslo kriterijus kaip mokslo žargonas ir propaganda, į mokslininkų mąstymo inertiškumą. Pasak autoriaus, visa tai padeda įveikti egzistenciniai siekiai, kurių veikiama formuojasi mokslininkų teorinė žiūra. Mokslinė žiūra traktuojama kaip tam tikras vaizdas, veikiamas istorinės bei visuomeninės aplinkos, mokslo faktai – kaip teiginiai, kuriais dažnai akelai pasitikima. Mokslo reiškiniai interpretuojami iš fenomenologinės hermeneutinės perspektyvos: jie suvokiami tik kaip darnios visumos dalys, kurios išplečia žiūros lauką. Į mokslą žvelgiama kaip į kultūros – žmogaus egzistencinės kūrybos – dalį. Mokslo teorijų kaita interpretuojama kaip skirtingų vaizdų „maskaradas“, atnaujinantis mokslą.

Reikšminiai žodžiai: mokslas, teorija, kultūra, egzistencija, komizmas, tragizmas, gyvenamasis pasaulis.

Įvadas

Knygoje *Fizikai juokauja* (Конобеев и др. 1966) pasakojama apie mašiną, kuriančią teisingas teorijas ir audringai reaguojančią į kitų fizikų sukurtas teorijas, kurios neturi joje užprogramuotų charakteristikų. Aparatas – sferinės formos, nuolat švytuojantis tam tikru dažniu. Nelaimei, įrenginys – gremėzdiškas, o jo darbas priklauso nuo specialaus kuro, randamo ne visose šalyse, tiekimo. Ne visiškai aišku, kodėl, bet dar niekas nepriverkęs mašinos dirbti iki pusiaudienio. Mašiną turįs valdyti specialistas. Po pirmo bandymo mašina paprastai nei atmetanti teorijos, nei ją patvirtinanti, išliekanti inertiška. Kartais tik po pusvalandžio stebima silpna reakcija, pasireiškianti garsais *Ganz dumm*¹, *Sind Sie noch immer da?*² bei minėtuojų švytavimu.

Teisingą teoriją lydi garsai *Hab ich nur auch schon gesagt?*³, *Das kann man besser machen*⁴. Esą kur kas lengviau su mašina kurti naujas teorijas. Tam tereikia mašiną izoliuoti nuo išorinių dirgiklių (ypač studentų keliamo triukšmo) bei aprūpinti ją pakankamu kiekiu kuro – popieriaus ir angliarūgštės. Tuoj mašina pradėsianti nepaliaujamai spjaudyti primargintus teisingų teorijų popieriaus lapus. Autorius (W. F. Weiskopfas) ne tik pasijuokia iš mokslininkų inertiškumo (svetimos teorijos perimamos sunkiai) bei produktyvumo (kūryba – mašinerija), bet ir atkreipia dėmesį į teorijos teisingumo kriterijus (dermė su išankstiniais įsitikinimais), mokslinės kūrybos veiksnius (tyla ir gėrimai), specialistų vaidmenį (efektų arba faktų interpretacija).

¹ Visiškai kvaila (vok.).

² Jūs dar čia? (vok.).

³ Ar aš nesakiau to paties? (vok.).

⁴ Tai galima geriau padaryti (vok.).

Kalbėdamas apie komizmą moksle, siekiau ne atskleisti mokslininkų darbo komiškus aspektus (ar pasijuokti iš jų), bet parodyti, kad tai – svarbus mokslinio tyrimo sandas, kuris mokslo „laivui“ tarnauja kaip inkaras, išmetamas į gyvenamojo pasaulio dugną. Taigi mano prieiga – mokslo ir gyvenimo pirminis ryšys, saugantis mokslą nuo jo krizės, aptartos Husserlio veikale *Europos mokslų krizė ir transcendentalioji fenomenologija*. Ši ryšį suprantu ne tiek kaip mokslo taikomąjį pobūdį. Kaip žinoma, mokslas, nerasdamas ar neieškodamas savo teorijoms techninio pritaikymo, diduma sukasi tuščiais sūkais. Šia prasme mokslas pats „gaminasi“, formuodamas savo paklausą ir institucinę rinką kaip autonomišką savo plėtros aplinką. Nepaisydamas to, mokslo ir gyvenimo ryšį traktuosiu kitaip, t. y. fenomenologiškai. Sakydamas *gyvenimas*, turėsiu omenyje mūsų egzistencinę aplinką, kurią kuriame nustatydami savo gyvenimo tikslus bei siekius. Šią aplinką kuriame mes, egzistuojantys individai, – ne anoniminės institucijos, – padedami mums prieš akis išskylančių fenomenų, kurie kaskart perkelia mūsų žiūros horizontą. Kol kas palikime nuošalyje klausimą, ar fenomenas sutampa su stebiniu moksle. Taip traktuojant mokslo ir gyvenimo ryšį, net ir bergždžias mokslo teorijų kūrimas gali būti pateisinamas, jei tai tarnauja mokslininko (ar mokslininkų bendrijos) žiūrai plėsti, naujai kūrybinei perspektyvai sudaryti, naujų prasmų mokslinei veiklai suteikti.

Be mokslo ir gyvenimo sankabos mokslo „laivas“ plaukietų blaškomas nenuspėjamo vėjo ir bangų. Mokslininko kursas – tai gyvenimo siekiai ir prasmės, kurių perspektyvoje analizuojami ir vertinami mokslo reiškiniai. Atrodo, komizmas nesuderinamas nei su mokslo tikslais, nei su šiuolaikinių stebėjimų bei eksperimentinių tyrimų praktika. Nors mokslininkai kartais išjuokiami, kaip mano minėtame pavyzdyje, jie patys į savo veiklą žiūri perdėm rimtai. Jų nuomone, jie tyrinėja tikrus reiškinius, kurie išskyla jiems prieš akis objektyvios, t. y. kaip nepriklausomos nuo žmogaus pasaulio, tikrovės dalys. Čia galime prisiminti Platoną, kuriam rūpėjo tiesa,

nepriklausoma nuo mūsų polinkių ir paskatų, t. y. nuo *doxa* pasaulio. Humoras, iškreipdamas tikrą vaizdą, kaip tik yra šio *doxa*, t. y. subjektyvaus gyvenamojo pasaulio dalis. Šia prasme humoras ir jo atmaina ironija giminingas tokioms poetikos figūroms kaip metafora ar parabolė. Ne veltui Platonas niršta ant poetų, iškreipiančių tiesą, kuri išskyla kaip idėjų pasaulio dalis. Tačiau kalbėti apie šių dviejų pasaulių perskyrą (*chorismos*) Platono mąstyme – problemiška: pats Platonas nevengė poetinių priemonių, o savo dialogų (išskyrus vėlyvuosius) pagrindinio herojaus – Sokrato – ironijai suteikė filosofinės minties krūvį. Tiek humoru, tiek poetikos figūromis sąmoningai pateikiamas *kitoks*, netikras vaizdas⁵, atkreipiamas dėmesys į žiūros būdą ir parodoma supratimo dalyvio bei dalyko sąveika. Taip suponuojamas *kitas*, laiduojantis nuolatinę žiūros plėtrą kaip gyvą minties ir gyvenimo fenomenų sąveiką. Moksle, priešingai, siekiama atskleisti vienintelį tikrą vaizdą, čia rūpi ne tiek žiūros būdas, kiek tiriami dalykai bei jų tarpusavio ryšiai. Jeigu taip, koks humoro vaidmuo moksle? Prie šio klausimo grįšiu, panagrinėjęs objektyvistinę sampratą moksle bei mokslo teorijų ir gyvenamojo pasaulio sąsajas. Tačiau pirmiausia pažvelkime, ką apie komizmą moksle kalba F. Dostojevskis. Vėliau matysime, kaip F. Dostojevskio ir jo interpretatoriaus M. Bachтино estetinės (poetinės) pažiūros siejasi su mūsų klausimu.

Objektyvistinės žiūros kritika

F. Dostojevskis romane *Broliai Karamazovai* (1998) parodo, kaip tą patį stebimą reiškinį skirtingai interpretuoja įvairūs mokslininkai. Dmitrijaus Karamazovo teisme apklausiami trys gydytojai ekspertai dėl teisiamojo psichinės sveikatos. Gydytojai čia atlieka ekspertų vaidmenį: jiems pavesta įvertinti, ar Dmitrijus

⁵ Ricæuras veikale *Gyvoji metafora* metaforos vaizdinį aspektą arba *matymą kaip* priešina referencinei kalbos funkcijai arba *matymui* *ką*.

„normalus“, t. y. ar jis atitinka visuomenės nuostatas. Atitikimo požiūriu vertinamos ir naujos mokslo teorijos – jos teisiamos pagal vyraujančias moksle nuostatas arba pagal užprogramuotus kriterijus, kaip mūsų pateiktame pavyzdyje. Čia kyla klausimai: kaip apskritai įmanomos naujovės moksle? Ar tiesa moksle tėra teorinių nuostatų dermė? Iš neeuklidinių geometrijų⁶ ir Gödelio tyrimų⁷ plaukia, kad teiginių dermė ir loginis neprieštaringumas – nepakankamas tiesos kriterijus. Straipsniuose apie įvairias tiesos sampratas (Kačerauskas 2005a; Kačerauskas 2005b) siekiau parodyti, kad tiesa neatsiejama nuo mūsų egzistencinių nuostatų, istorinės aplinkos bei visuomeninės žiūros.

Grįžkime prie F. Dostojevskio aprašyto atvejo. Visi trys gydytojai sutaria, kad teisiamasis, įeidamas į teismo salę, buvo įbedęs prieš save akis. Nepaisant to, jų išvados iš esmės skiriasi. Vietos gydytojas Gercenštubė teigia, kad „savaiame suprantamas teisiamojo proto galių nenormalumas“ (Достоевский 1998: 690). Dostojevskis taikliai perteikia mokslinį žargoną, kuris teisme turįs sustiprinti gydytojo argumentus. Mokslinis žargonas dažnai kontrabandiniu būdu tampa mokslškumo kriterijumi, kuris prieštarauja tiek Okhamo taupumo principui⁸, tiek Platono nuosaikumo reikalavimui⁹. Mokslo žargonas

negali būti vertinamas kaip teorijos teisingumo (mokslškumo) nustatymo kriterijus, nes sąvokos – pačios teorijos vidiniai ištekčiai, vadinasi, remtis jų kiekybe verifikuojant teoriją negalima, nes tai bus ydingas ratas. Dostojevskis parodo, kad Gercenštubės argumentai prisiekusiesiems pakankamai įtikinami. Argumentus klabiną ne publika, bet mokslo konkurentai: maskviškis gydytojas ir jaunas gydytojas Varvinskis. Čia galime prisiminti loginių empiristų (Carnapo) semantinę tiesos kriterijų, kuris, nors ir buvo nukreiptas prieš (Heideggerio) egzistencinę filosofiją, sukritikuotas už dogmatiškumą toje pačioje (post)analitinėje mokykloje (Quine'as 1953).

Gercenštubė įsitikinęs, kad Dmitrijus turėjęs žiūrėti į kairę, kur sėdi damos. Gydytojas iš Maskvos sutinka, kad „teisiamojo protinė būklė nenormali, netgi aukščiausiu laipsniu“. Tačiau skirtingai nei Gercenštubė, jis remiasi prielaida, kad teisiamasis turėjęs žiūrėti į kairę, kur sėdi jo gynėjas. Visiškai kitaip nei pirmieji du ekspertai, Varvinskis tvirtina, kad teisiamasis yra „visiškai normalios būsenos“. Savo išvadą jis grindžia tuo, kad teisiamasis turėjęs žiūrėti būtent tiesiai prieš save, nes prieš jį sėdi teismo pirmininkas ir nariai, nuo kurių priklauso jo dalia. Šį ekspertų nesutarimą Dostojevskis vadina komišku. Komiška čia ne tik tai, kad ekspertai nesutaria. Komiška tai, kokį faktą, darydami išvadą, jie visi sutartinai laiko reikalingu – žvilgsnio kryptį, teisiamajam einant į teismo salę. Chalmersas parodo, kad faktų pasirinkimas lemia mokslinio sprendimo išvadas:

eksperimentiniai faktai ir teorijos yra esmingai tarpusavyje susiję dalykai. Eksperimentų rezultatai gali būti klaidingi, jei jie pagrįsti nepakankamomis arba klaidingomis žiniomis <...>. Eksperimentų rezultatai gali pasenti dėl technologijų pažangos, gali būti atmesti dėl kokių nors naujų žinių (dėl kurių eksperimento sąlygos pradedamos laikyti neadekvačiomis) ir gali būti pradėti ignoruoti kaip nesvarbūs dėl kokių nors teorijos pokyčių (2005: 52).

Taigi mokslo rezultatus lemia ne kokia nors objektyvi faktų visuma. Mokslininkas turi reikalą su faktų darniu rinkiniu, kuris

⁶ *Jei logiškai neprieštaringų geometrinių sistemų (Euklido, Riemano, Lobačevskio) teiginiai prieštarauja vienas kitam (1. Per tašką, esantį šalia duotos tiesės, galima nubrėžti vieną ir tik vieną lygiagrečią su esama tiese; 2. Per tašką, esantį šalia esamos tiesės, negalima nubrėžti nė vienos lygiagrečios su esama tiesės; 3. Per tašką, esantį šalia esamos tiesės, galima nubrėžti be galo daug lygiagrečių su esama tiesių), neišiku, kuri iš jų teisinga.*

⁷ *Uždara teorinė sistema negali būti verifikuojama savo vidiniais ištekliais.*

⁸ *Filosofijos istorijoje šis principas žinomas kaip Okhamo skustuvus: jei viena iš kelių teorijų tą patį reiškinių paaiškina taupiau, jai turėtų būti teikiama pirmenybė.*

⁹ *Platono Valstybėje nuosaikumas – vienas iš keturių politinės sandaros pamatų; jis perimtas iš geros poezijos.*

susiformuoja veikiant jo mokyklos pažiūroms, t. y. istorinėje visuomeninėje terpėje. Iš faktų chaoso mokslininkas turi pasirinkti jam svarbius (relevantiškus) faktus, kurie drauge su „išpažįstama“ teorija sudarytų darnią visumą, nes būtų neįmanoma faktus interpretuoti ir mokslą pažinti apskritai. Patys faktai, kaip pabrėžia ir Chalmersas, yra teiginiai, o ne nepriklausomos „dalykų padėty“ (Wittgensteinas). Ankstyvasis Wittgensteinas (1995a) įsitikinęs, kad pasaulio ir kalbos sandara – analogiška, ir šiai minčiai pagrįsti pasitelkia vaizdo teoriją. Su šia mintimi galime sutikti, jei vaizdą interpretuosime pliuralistiškai, t. y. kaip Ricœuro *matymą kaip*, o ne kaip Platono amžinos idėjos atvaizdą. Mūsų kontekste tai – egzistencinis vaizdas, kuris skiriasi esant įvairioms (istorine ar geografine prasme) mokslininkų bendrijoms ir kuri mes kuriame savo gyvenimu nuo gimimo iki mirties¹⁰. Taip pliuralistiškai (tam tikra prasme ir egzistenciškai¹¹ – kalbos žaidimus išgyvename) vaizdą, kurio teorijos neatsisako, interpretuoja vėlyvasis Wittgensteinas (1995b). Mokslas kaip ir kultūra apskritai pagrįstas tam tikru *matymu kaip*, vaizdu, kuris susiformuoja istorinėje ir visuomeninėje aplinkoje. Teiginiai, iš kurių nuauštas mokslo audinys, reikalauja mūsų pasitikėjimo tam tikra interpretacine tradicija, kurioje mokslininkas derina atrinktus faktus. Tiek faktų pasirinkimas, tiek jų interpretacija suvaržyta mūsų visuomeninės istorinės padėties. Jeigu taip, ar galima mokslą traktuoti kaip žmogaus kūrybą, kaip mes apibrėžiame kultūrą? Kas mokslą konkrečiai ir kultūrą apskritai daro gyvybingą? Užbėgdamas už akių padarysiu prielaidą: mokslui (kultūrai) leidžia plėtotis jo sąsajos su egzistenciniu projektu, mūsų kuriamu individualiai. Čia nepamai-

nomas tiek komizmo, tiek tragizmo vaidmuo. Šia prasme mūsų kultūra – tragikomiška.

Grįžkime prie Dostojevskio. *Broliuose Karamazovuose* komiška ir tai, kad ekspertų samprotavimai remiasi įsitikinimais, kur jis turėjęs žvelgti, t. y. kaip minėtasis faktas atitinka jų mokslines sampratas. Visą šį pasažą juokingą daro ir gausios „citasos“ iš mokslininkų žargonu autoriaus netiesioginėje kalboje. Dostojevskis pasijuokia iš mokslinės ekspertizės, kuri pavaizduojama kaip priešingų nuomonių „maskaradas“. Čia parodoma, kad mokslinės išvados nulemtos ne tik tam tikrų spekuliatyvių nuostatų, bet ir asmeninių simpatijų bei antipatijų, faktų komentavimas sumišęs su įtikinėjimu, o mokslininko kriterijumi laikomas tam tikras žargonas.

Grįžkime prie mokslinės tikrovės klausimo. Kokią tikrovę tiria mokslininkai? Ar ji nepriklauso nuo mokslininko simpatijų ir antipatijų? Ar pasirinkti tirti faktai reprezentuoja tikrovę? Ar jų atranka ir interpretacija nepriklauso nuo mokslininko teorinės žiūros, kuri yra dalis pasaulėvaizdžio? Tai klausimai apie mokslinės tikrovės ir gyvenamojo pasaulio sąsajas. Net ir tie mokslo filosofai (Chalmersas), kurie teigia esant vienintelį, nuo stebėtojų nepriklausomą fizinį pasaulį¹², pripažįsta, kad „mūsų suvokiniai priklauso nuo ankstesnių žinių, taigi ir nuo mūsų pasirengimo bei lūkesčių“ (2005: 33). Nepriklausomo pasaulio egzistavimas nesuderinamas su fenomenologine nuostata: pasaulis mums atsiveria tik tiek, kiek jis tampa mūsų gyvenamosios aplinkos dalimi, t. y. tiek, kiek jis įtraukiamas į mūsų tikslų ir prasmų visumą. Visa plejada mokslo filosofų – ir Kuhnas bei Feyerabendas, ir Chalmersas¹³ sutaria, kad 1) išsilavinimas ir egzistenciniai siekliai veikia mokslinį suvokimą, 2) stebėjimo sprendiniai priklauso nuo teorinių žinių ir prielaidų. Matėme, kaip skirtingai mokslininkų interpretuo-

¹⁰ *Gimimą ir mirtį čia traktuojau ne fizine, o egzistencine prasme: gimstame tada, kai atsiranda mūsų aplinka – šalis, miestas, šeima, – iš kurios išaugame; mirštame, kai mūsų gyvenimas kaip visuma nebedalyvauja kuriant kitų egzistencinį projektą.*

¹¹ *Kalbos žaidimai aprėpia mąstymo, veiksenos ir gyvensenos būdus.*

¹² „Remiuosi prielaida, kad egzistuoja vienintelis, unikalus ir nuo stebėtojų nepriklausomas fizinis pasaulis“ (Chalmers 2005: 30–31).

¹³ *Nepaisant pastarojo fizikalistinės prielaidos.*

jamas tas pats faktas Dostojevskio pasaže: tai priklauso nuo jo mokslinės mokyklos (Maskvos ar vietos), amžiaus (jauno drąsaus ar seno konservatyvaus), užsakovų (kaltintojo ar gynėjo), įsivaizduojamų tikslų (išteisinti ar nuteisti). Skirtingai nei Dostojevskio atveju, šiuolaikinis mokslas turi reikalą su faktais, kuriuos fiksuoja prietaisai, sukonstruoti taip, kad patvirtintų vieną ar kitą teoriją, filtruodami empirinius duomenis. Tai vadinama situacijos supratimu, kuris nuolat kinta atsižvelgiant į istorines aplinkybes, visuomenines sąlygas ar individualius siekius.

Vadinasi, mokslininkų žiūrą formuoja ne faktai, nepriklausomi nuo stebėtojo žinių ir siekių. Faktai turi būti prakalbinti, interpretuoti jau turimos konceptualios visumos atžvilgiu. Maža to, jų atranką lemia ši visuma, kuri ir sudaro mokslininko pasaulėvaizdį, žiūros būdą, suformuotą tam tikroje mokykloje. Kita vertus, faktai, kuriems teikiama reikšmės, gali priversti kitaip pažvelgti į savo teorines nuostatas. Šia prasme faktai iškyla kaip pokštai, leidžiantys iš šalies pamatyti teorinės visumos ribas ir verčiantys jas praplėsti¹⁴. Todėl faktą aš linkęs vadinti reiškiniu fenomenologine prasme. Komiškas aspektas atsiranda, pažvelgus į konceptualią visumą iš šalies, t. y. peržengus ją, o tai įmanoma tik prieš tai suskliautus savo teorines nuostatas. Mes galime pasijuokti iš savo situacijos, tik pažvelgę į ją iš šalies, palyginę savo vertinimus su teorijų tikrinimo mašinerija. Reiškiny-pokštas verčia iš naujo įvertinti konceptualią visumą, todėl jis veikia kaip dinamitas, grasinantis susprogdinti visą mokslo statinį. Kaip tik dėl šios grėsmės komizmas ir mokslas atrodo nesuderinami. Mokslo atvirumas tokioms kasdienio gyvenimo formoms kaip komizmas esąs per didelę

prabanga. Mokslas turįs būti grynas, vaizdo iš jo dramblio kaulo bokšto neturinti drumsti jokia nederanti prie visumos detalė.

Mokslas ir gyvenamasis pasaulis

Dabar pažvelkime į mokslą iš fenomenologinės perspektyvos. Knygoje *Europos mokslų krizė ir transcendentalioji fenomenologija* Husserlis mokslų krizę kaip tik sieja su tuo, kad gryni faktų mokslai ignoruoja žmoniškąją egzistenciją (*Dasein*). Taip atsiranda kasdienio gyvenamojo pasaulio (*Lebenswelt*) ir mokslo, kur vyrauja savarankiška naivi logika, atotrūkis. Panašiai samprotauja Heideggeris, kuriam čia-būtis yra pamatinė egzistencijos sąlyga, „maitinanti“ bet kokį mokslą ir kultūrą. Ignoruojant šį santykį, virš žmogiškojo pasaulio iškyla mokslo bokštas, iš kurio aukštybių nesimato asmeninių žmogaus siekių, steigiančių kultūros ryšius. Taigi mokslas, nepaisantis ryšių su žmogaus prasme visuma, tampa savo bokšto – schemų ir teorijų – įkaitu. Vien savo ištekliais jis nesugeba atsinaujinti, o pastebėti nauji reiškiniai interpretuojami ar net falsifikuojami pagal įsisenėjusią teorinę schemą. Jei taip, ne teorijos falsifikuojamos reiškiniais, kaip manė Popperis (1983), bet, atvirkščiai, reiškiniai falsifikuojami remiantis teorijomis, kurios neleidžia į juos pažvelgti kitaip. Be to, jos neleidžia atsirinkti svarbių reiškinių. Čia verta prisiminti Hegelį: jei faktai neatitinka teorijos, blogiau jiems.

Maža to, mokslas tampa net agresyvus žmogaus egzistencijos atžvilgiu. Klonavimo technologų nuomone, moralė tėra mokslo pažangos trukdys. Husserlis siūlo išbristi iš šios krizės, pertvarkant mokslą taip, kad jam atsivertų „gyvenimo horizontas“ (1976: 149). Tai galima suprasti dvejopai: kaip didesnę mokslininkų moralinę atsakomybę ir kaip mokslo interesų nukreipimą į praktikos dalykus. Profesinė etika – bendrųjų visuomenės moralės nuostatų dalis. Antai abortas vienoje

¹⁴ Pavyzdžiui, kaip pokštas skambėjo mintis, plaukianti iš Einsteino bendrosios reliatyvumo teorijos, kad šviesos spinduliai, sklisdami pro masyvius objektus, išlinksta. Šį reiškinį 1919 m. pastebėjo Eddingtonas.

visuomenėje vadinamas žudymu, kitoje – vaisiaus pašalinimu. Reiškinius įvardijame kaip savo gyvenamojo pasaulio, kur skleidžiasi ir mokslas, dalis. Schlosseris parodo, kad mirties fakto konstatavimas priklauso nuo to, kaip mes ją įvardysime¹⁵, o švelnesni vardai padeda prastumti etiškai jautrius biomedicinos įstatymus. Galiojantys įstatymai tampa instancija, formuojančia reiškinių vardus, o kartu ir požiūrį į reiškinius¹⁶. Inžinerijai ir techninei kūrybai užsakymą teikia taip pat visuomenė, kur dažnai vyrauja naudos kriterijai. Heideggeris tai vadina *das Man* stichija, kurioje ne mes kalbame, mąstome ir veikiame, bet kalbama, mąstoma ir veikiama už mus ir mumis. Baudrillardo teigimu, tai – fatalios strategijos, kurios įrankiais mes esame ir kuri reiškiasi mūsų kūryboje, apimančioje ir mokslą. Tai siejasi su Schopenhauerio akla beasmene valia, kuriai atsispirti individas nepajėgia, nebent savo kūrybiniais siekiais gali sušvelninti tragišką valios poveikį (Schopenhauer 1995). Jei taip, lieka neaiškus individo vaidmuo, egzistencinis gyvenamojo pasaulio aspektas. Nors Husserlis neišplėtojo žmogiškosios egzistencijos klausimo, o Heideggeris nevartojo gyvenamojo pasaulio sąvokos¹⁷, Husserlį aš linkęs interpretuoti iš Heideggerio perspektyvos, t. y. gyvenamajam pasauliui suteikti egzistencinį gyvenimo myriop aspektą. Mirtingas tėra individas, apie visuomenę taip kalbame tik metaforiškai. Kančia, rūpestis, baimė – individo, tiesa, būnančio su kitais (*Mitsein*) atributai. Kaip šis egzistencinis pasaulis siejasi su mokslininko profesiniais siekiais?

¹⁵ „*Smegenų kamieno mirtis (Hirnstammtod), smegenų žievės mirtis (Hirnrindentod), visų smegenų mirtis (Ganzhirntod) ir smegenų dalies mirtis (Teilhirtod)*“ (2005: 98).

¹⁶ *Nesuverenios tautos sąlygomis priimti teisiniai aktai dėl abortų pasirodė esantys neįveikiama kliūtimi suverenai katalikiškai Lietuvos visuomenei.*

¹⁷ Vietoj jos Heideggeris vartojo *Insein* (buvimo pasaulyje) sąvoką.

Mano tezė: realų (gyvenimo) ir idealų (mokslo) pasaulius sieja komizmas. Ši tezė, žinoma, labai problemiška. Ne tik todėl, kad komizmas ir mokslas vargu ar sutaikomi, nors apie negatyviusius ir pozityviusius komizmo aspektus moksle ir kalbėjau. Komizmas sunkiai suderinamas ir su tragiška būtimi myriop, svarbiausiu žmogaus egzistencijos sandu. Nepaisant to, aš laikausi savo tezės dėl kelių motyvų. Pirma, reiškinys-pokštas moksle yra garantas to, kad fenomenai neprievertaujami mokslo teorijomis. Reiškiny-pokštas, iškilęs kaip visiška nederinė su turima koncepcija, verčia kūrybiškai plėsti turimos koncepcijos ribas. Tai atitinka mokslininko kaip kūrėjo individualius siekius. Taip, padedant reiškiniui-pokštui, kartu su mokslo projektu kuriamas ir mūsų gyvenimo projektas, kuris būdamas rizikingas reikalauja drąsos ir rūpesčio. Mokslininko laukia neregėtų būtybių ir pabaisų pasaulis, kuris nuolat plečiasi tarsi Strugackių romane *Pirmadienis prasideda šeštadienį* (1992) aprašyto Stebukladarystės ir burtų mokslinio tyrimo instituto (*Научно-исследовательский институт чародейства и волшебства*) erdvė. Mokslo kūrybinę erdvę atkovoja individas, kitaip pažvelgęs į mus supantį pasaulį. Humorą mums kaip tik priartina kitokią žiūrą ir leidžia kitaip pažvelgti į stebimus reiškinius. Be individualių kūrybinių proveržių mokslas nesiplėtotų. Visi didieji mokslininkai (Kopernikas, Galilėjus, Einsteinas), kitaip pristatydami fenomenus, laužė savo mokyklų tradiciją. Reiškiniai jų teorijose tapo fenomenais, kurie išderindami egzistencinę visumą vertė ją išplėsti. Drauge su nauja reiškinų interpretacija keitėsi ir gyvenamosios visumos vaizdas, išjudintas fenomenų.

Antra, žmogaus būties myriop tragizmas neatsiejamas nuo komizmo. Šia prasme egzistencija – tragikomiška. Čia turiu omeny ne tai, kad tragizmas įveikiamas humoru. Gyvenime kaip ir moksle reiškinys-pokštas padeda kurti mūsų egzistencinį projektą. Reiškiny-pokštas leidžia mums iš šalies pažvelgti į savo gyvenimo visumą ir ją nuolat peržengti. Husserlis tai vadinu suskliautimu ir fenomenologine redukcija.

Gyvenimas – nuolatinis tapsmas, plečiant savo kūrybines ribas, seno pasaulėvaizdžio naikinimas dėl naujo, mirties ir gyvybės virsmas. Padedant reiškiniui–pokštui, vis iš naujo gimsta mokslininko vaizdas, kuris neatsiejamas nuo egzistencinės tikslų bei prasmų visumos, o kartu atgimsta ir pats mokslininkas, kuris žiūri ir vertina naujai. Judrumo egzistencijai kaip tik teikia nuolatinis atsinaujinimas kaip komizmo ir tragizmo nelyginant dienos ir nakties kaita: nakties pabaisos dieną ištirpsta horizonte, kur jos gyvena antrą gyvenimą. Tai nuolatinis mūsų gimimas, kurį Ricœuras simetriškai priešpriešina Heideggerio mirties įvykiui. Komizmo ir tragizmo simetrija teikia egzistencijai gyvybingumo, kurio Ricœuras pasigenda Heideggerio būties myriop koncepcijoje. Gyvybingumą Ricœuras sieja su kūnu, „kurio dėka geba būti įgauna geismo formą“ (2004: 498). Taip mes priartėjame prie Bachtino maskarado, kur komiška keičiasi vietomis mirtis ir gyvybė.

Pasak Bachtino, maskarado metu herojaus „apvainikavimo ir nuvainikavimo vyksme glūdi pats karnavalinės pasaulėjautos branduolys – pakeitimų ir pasikeitimų, mirties ir atsinaujinimo patosas“ (1996: 146). Tai kaitos ir gyvenimo šventimas. Bachtino žodžiais, „gyvuose karnavalo vaizduose pati mirtis yra nėščia ir gimdo, o gimdančios motinos iščios pasirodo besančios kapas“ (1996: 195). Panašiai Heideggerio būties myriop tampa kūrybinio gyvenimo projekto šaltiniu, nes vis iš naujo verčia peržiūrėti egzistencinę visumą. Sakėme, kad gyvenimas reikalauja gimimo ir mirties simetrijos: mirties artumas leidžia vis atgimti mūsų žiūrai tiek pirmyn (siekliai ir tikslai), tiek atgal (praeties vertinimas). Pasak Bachtino „karnavalizacija – tai ne išorinė ir ne paslanki schema, kuri uždedama ant užbaigto turinio, o nepaprastai lanksti meninio pasaulėvaizdžio forma, savotiškas euristinis principas, leidžiantis atskleisti tai, kas nauja, iki šiol nematyta“ (1996: 199).

Vietoj išvadų: „maskaradas“ moksle?

Mokslas turi reikalą su bendrybėmis: aiškinant pasaulį pasitelkiama teorija kaip darnus vaizdas.

Tai padeda pažinti ir suprasti, derinant reiškinius su mąstymo schemomis, bet kartu nubrėžia pažinimo ribas ir slopina kūrybinius siekius. Moksline kūrybą suponuoją mokslo ir gyvenamojo pasaulio sąsajos. Pasaulis kaip judri gyvenamoji aplinka, veikiama egzistencinių siekių, yra moksline kūrybos veiksnys. Karnavalizacija kaip tragikomiška gyvybės ir mirties kaita – priešingybė mąstymo mašinerijai, kuri drauge su komizmo ir tragizmo nuostatomis atmeta bet kokias naujoves, atnaujinančias patį mokslą. Pabaigsiu klausimais: ar mokslo teorijų raida nėra vis atsinaujinantis „karnavalas“, kur iš mirusių teorijų griuvusių pakyla naujos? Ar komizmas negali būti traktuojamas kaip euristinis principas, suartinantis mokslą ir gyvenimą?

Literatūra

- Bachtin, M. 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Chalmers, A. F. 2005. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa.
- Hegel, G. W. F. 1991. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Hamburg: Mainer Verlag.
- Husserl, E. 1976. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Haag: Martinus Nijhoff.
- Kačerauskas, T. 2005a. „Tiesos samprata egzistencinėje fenomenologijoje“, *Logos*, 42: 55–65.
- Kačerauskas, T. 2005b. „Darnus tiesos pasaulis III. *Noesis* kultūros fenomenologijoje“, *Logos*, 43: 24–34.
- Platonas. 1981. *Valstybė*. Vilnius: Mintis.
- Popper, K. R. 1983. *Realism and the Aim of Science*. Hutchinson, London.
- Quine, W. V. O. 1953. “Two Dogmas of Empiricism”, in *From a Logical Point of View*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ricœur, P. 1975. *La métaphore vive*. Paris: Editions du Seuil.
- Schlosser, H. D. 2005. „Etika yra kalbos dalykas“, *Problemos* 67: 96–108.

Schopenhauer, A. 1995. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Vilnius: Pradai.

Wittgenstein, L. 1995a. „Tractatus logico-philosophicus“, iš *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Wittgenstein, L. 1995b. „Filosofiniai tyrinėjimai“ iš *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Достоевский, Ф. 1998. *Братья Карамазовы*. Москва: Издательство АСТ – Харьков: Фолио.

Конобеев, Ю.; Павлинчук, В. (сост.). 1966. *Физики шутят*. Москва: Мир.

Рикёр, П. 2004. *Память, история, забвение*. Москва: Издательство гуманитарной литературы.

Стругацкие, А. и Б. 1992. „Понедельник начинается в субботу“, в кн. *Собрание сочинений*, т. 4. Москва: Текст.

THE COMIC IN SCIENCE

Tomas Kačerauskas

The paper analyses the comic's role in science. The author associates the comic as well as tragedy with the existential aspirations of scientists. This gives rise to a different view of the phenomena which form a certain scientific theory. The comic is approached as a creative factor bringing science and the living world together. In the paper attention is paid to the insularity of scientific theories, scientific criteria, such as scientific jargon and propaganda, to the inertia of scientists' thinking. According to the author, existential aspirations, which influence formation of scientists' theoretical viewing, help to cope with all that. The scientific viewing is approached as a certain view affected by a historic and social environment, and scientific facts are regarded as statements in which we often blindly trust. Scientific phenomena are interpreted from the phenomenological hermeneutical perspective: they are perceived only as integral parts of the harmonious whole which widen the viewing field. Science is treated as a part of culture – human existential creation. The alternation of scientific theories is interpreted as a masquerade of different views renewing science.

Keywords: science, theory, culture, existence, the comic, tragedy, the living world.

Įteikta 2006-05-22, priimta 2006-06-21